

עיון ומחקר

תוארי הגודל ומוטענם הרגשי בשירתה של מרים ילן שטקליס

מאת דלית אייזנקרפט

תו: מבין התארים המשמשים בשירתה של מרים ילן בחרתי להדגים דווקא תוארי גודל, משום תפקידם החשוב בשירת הילדים. התארים הנמנים כאן נלכחו משיריה של המשוררת, הן המקוריים והן המתורגמים.

במאמר זה אביא תוארי גודל אחדים משירתה של מרים ילן-שטקליס, כדי להבליט את הפונקציות הרגשיות שהם ממלאים, הן כתארים והן כנסמכים לגרעין שם-עצם, המאציל מאיכותו על האיכות הרגשית של התארים המלווים או-

שכונשמתע מהגדרת התואר הגרודה —
"רב במידה או במספר".

כאשר נצרף את התואר לגרעין השמני, יוצרת תבנית זו של צירוף שם + תואר יחס רגשי, המתגוון לערכיות של טוב /

א. גודל :

את מוטענו הרגשי, החיובי או השלילי, מקבל תואר זה, בדרך-כלל, על-פי הגרעין, שאותו הוא מלווה. לגבי הקורא (הילד) מהווה שם-תואר זה מושג דנוטטיבי, הבא לציין גודל, ולמרות יחסיותו, יתווה בדרך-כלל קו מחשבה של גודל רב, כפי

2. עיין למשל, מ"צ קדרי, ש"י ענגון רביסגנון, בר אילן (תשמ"א).

3. השווה מירי ברוך ומאיה פרוכטמן, לכל שיר יש שם, ת"א (תשמ"ב), פרק ז ; להלן : לכל שיר יש שם.

4. שיר הגדי, יש לי סוד, בחלומי, (דביר ת"א).

5. א' אבן שושן, המילון החדש, הוצאת קרית ספר ירושלים, תשכ"ז, (עמ' 308) ; להלן : המילון.

1. המאמר מיוסד על סעיפים אחדים מעבודה סמינריונית : "מוטענו הרגשי של שם-התואר בשירתה של מרים ילן-שטקליס", שנערכה במסגרת הסמינריון : "הצירוף השמני — צורות, תחביר ומשמעות", בהזדקת ד"ר מאיה אגמון-פרוכטמן, המחלקה ללשון העברית, האוניברסיטה העברית בירושלים.

במושגיו, חיה גדולה וכבדה, המסמלת כוח עוצמה וגודל, בניגוד למלים יבכה, שקט, יחכה, והדגש על סיומו של המשפט: דב גדול-דבון קטן. הניגוד בולט כפליים בשל יצירת הצירוף בתוספת צורן ון כמציין ההקטנה, בנוסף לתואר קטן המלווה את הגרעין.

"כדור גדול" — בניגוד לעיל — מקבל ערכיות חיובית גבוהה בשל מהות הגרעין "כדור". המושג "כדור" גורם לכל הצירוף לקבל משמעות חיובית בעינו של הילד, שכן כדור מעצם מהותו מסמל חפץ אהוב מאד בעולם הילדים, וע"י תוספת תואר המעצים אותו מבחינת הגודל, הרי שהסיטואציה הנוצרת חיונית ביותר, כפי שנוצרה בצירוף "עוגה גדולה".

"סוס גדול" — מסמל לגבי הילד, בדומה לדב, בעל חיים גדול, אך למעשה מבחינה ערכית הוא דנוטטיבי לגביו (אלא אם כן יציין הסוס דמות אהובה או בסיטואציה חיובית אחרת).

"מכוניות גדולות" — גם במקרה ספציפי זה קשה לעמוד על חלוקה ערכית של טוב / רע, אך נקל להבין את הילד הבוחר בגרעין "מכוניות", שאליו הוא מצמיד את שם-התואר המעצים "גדול". תפקידו של התואר להגביר ולהעצים את הרגשת הגודל ביחס למכוניות, הן משום שמכוניות הינן עצצוע הקרוב מאד לליבו של הילד, והן משום ש"מכוניות משא" מסמלות בעיניו חפץ בעל יחסיות גודל רבה ביותר, בדומה ליחסיות הגודל

רע, שהינה קו הערכיות הבסיסי של כל תואר, ואליו מצטרפות קונוטאציות רגשיות נוספות.

המושג "גדול" מקבל לפעמים מימדים עצומים ומפחידים, ולעתים, בשל מיקורו מן של התואר, הוא מקבל חשיבות משנית בלבד, שכן ככל שהתואר קרוב יותר לגרעינו, הרי שמתענו עמוס יותר ורגשי יותר. בשל הקונוטאציה הכללית הוא סופג גם מטען שלילי חזק ומאיים, והרף מתאיור דנוטטיבי לבעל מטען שלילי ניכר.

עוגה גדולה גדולה חור גדול גדול — באמצעות חזרת שם-התואר פעמיים ברציפות, פעם אחר פעם, כחזרה לקסיקאית לית על התואר בלבד או על הצירוף כולו (חור גדול! חור גדול!), נוצרת משמעות "חזקה" יותר של גודלו של הגרעין. במקרה ספציפי זה באה החזרה ליצור אורית שמחה גדולה יותר, וזאת בעקבות הגרעין "עוגה" העמוס רגשות חיוביים.

בסיטואציה של החור הגדול, הרי שב"חורה כוונת המשוררת להגדיל את מידת החור הנתפס מעצם מהותו כדבר קטן יחסית, והיא עושה זאת באמצעות החזרה על הצירוף. תופעה זו מופיעה גם בשורה "דב גדול אף פעם לא יבכה, דב גדול ישב בשקט ויחכה, דב גדול אינו דבון קטן" — והפעם זוהי חזרה משרלשת כאמצעי חיזוק ברור — נסיון להדגיש את התמונה שתצטייר אצל הילד — "דב", שהינה מלה קונוטאטיבית לגבי הילד — מציינת דמות גדולה ביותר

9. שיר הנדי / הענו, עמ' 24.
10. בחלומי / אבא שלי, עמ' 16.
11. יש לי סוד / עת גור נרדם, עמ' 13.

6. שיר הנדי, יש לי קן, עמ' 15.
7. שיר הנדי, הגרב המסכן, עמ' 46.
8. שיר הנדי / לבדי, עמ' 70.

דה זו מעידה על מהותו ודרגת חשיבותו של תואר זה בשירת הילדים ובשירתה של מרים ילן-שטקליס. התואר מסמל גודל בכיוון "מעט", ויש אפשרות לתוספת צורני הקטנה (משקל קטול הכפלת ההברה האחרונה) המבליטה את הקטנת הגודל, או ליתר דיוק את התחושה היחסית של הגודל הנתון בערכיות של "קטן", ובכך נוצרים שלושה תארי קטנות:

קטן — המציין את הגודל היחסי הרב ביותר מבין השלושה;

קטון — שהינו האמצעי בסקאלה ערכית זו;

קטנטן — הקטן ביותר.

לתואר "גדול" חסרון בעיניו זה, שכן בשל מגבלות השפה אין כל אפשרות ליצור באמצעות צורנים וריאנטות, והדבר רחוק היחידה להעצים את ערכיותו היא באמצעות ערכיות הגרעין שאותו הוא מלווה, או ע"י אמצעים טכניים-סמנטיים כגון השימוש במילות החיזוק כה, כל-כך, מה, הכי, מאד, רב וכד'.

אין זו, כמובן תופעה ייחודית "קטן" אלא היא מאפיינת כל גורם ערכי המציין קטנות, ותופעה ידועה היא שצורנים אלו נוספים גם לשמות העצם.

בשל אפשרות תוספת צורנים זו, הרי שאין לתואר "צורך" בהתעצמות סמנטית בהשפעת הגרעין, כפי שאופייני לתואר "גדול" למשל, אך למרות זאת, אין להתעלם גם לגבי תואר זה ממשמעותות חיוניות קונוטטיביות הצמודות אליו.

לגבי עולם הילדים, כשם שדבר זה נכון לגבי עולם המבוגרים לעתים קרובות, היחס כלפי חפץ קטן עמוס רגשות

אותה מסמל הדב ואף הסוס¹². קבוצה זו של עצמים מסווגת במערכת יחסיתו של הילד כ"בעלי מימדים גדולים" ובמקרה המכוננית אפשר גם לראות נסיון נוסף להגביר את תחושת הגודל באמצעות סיומת המשפט "נושאות מטען" — פעולת הנשיאה כמציינת כובד ניכר, לא כל שכן מטען המרכיב בתוכו ערכי גורם + כובד.

"בן גדול" (תן שלום גם לה, גם לי, בן גדול, חכם שלי)¹³.

זאת היא דוגמה בולטת לקבלת משמעות נלווית לתואר בשל הגרעין, שאותו הוא מלווה. "גדול" מכיל בקונוטאציה זו גם את תכונות החוזק, אומץ נימוס וחכמה, ולכן הוא זוכה להתפארותה של האם בו. אפשר ללמוד זאת גם מהתואר המלווה את התואר "גדול" ועוקב לו — "חכם" שהינו ללא ספק בעל משמעות חיובית ערכית גבוהה מעצם הגדרתו, ובארק להדגיש את כל אותן התכונות שכבר נכללות בתואר "גדול" כאשר הוא נאמר מפי האם על בנה. גם מיקומו של התואר, ראשון לאחר הגרעין, ברצף של תארים, מעיד על חשיבותו היתרה (כפי שנאמר לעיל), והתואר "חכם" מהווה רק חיזוק ופירוט למה שכבר נאמר קודם (גדול).

קטן / קטון / קטנטן

לעומת המספר המצומצם של שמות התואר בקבוצת "תיאורי הגודל" יש שלוש אלטרנטיבות לביצוע התואר "קטן". עוב-

12. השווה לאה גולדברג, בין סופר ילדים לקורא, איה, ת"א (בלי ציון תאריך), עמ' 65-66.

13. שיר הגדי / אגודל אגודלי, עמ' 11.

"דגון קטן ושמו שטיין"¹⁷ — אפקט הקטנות והחביבות הנלווית אליו מושג כבר עם הגרעין, המורכב משם-עצם + צורן הקטנה, והתואר מתפקד כמחזק בלבד.

דוגמאות נוספות לקטן :

"ילקוט לא קטן"¹⁸ — מציין למעשה גודל דנטואטיבי ללא קונוטאציות חרי-ביות או שליליות. אך בשל השימוש במלת השלילה "לא קטן", היא יוצרת דנטואציה מוחלטת, אך גם אינה משת-משת בתואר "קטן", שעשוי היה ליצור קונוטאציה של חביבות.

"ואחד קטן-קטן"¹⁹ — בצירוף זה, משתמשת המשוררת באפשרויות הגיוון הפתוחות לפנייה ויוצרת צירוף מוכפל, ויצירת קונוטאציות תואמות לתארים השונים. בשל מקומו של התואר "קטן" יש להניח כי הוא משני בחשיבותו, וכי הופעתו רק לשם חיזוק התואר הקודם לו, בעיקר משום שניהם שייכים לאותה קבוצה ערכית (קטן). השימוש הרצוף מעיד על היות התארים שונים זה מזה למרות שייכותם המשפחתית הזוהה, שכן אחרת לא היה צורך להביא את שניהם, או שאפשר היה להשתמש באותו תואר בצורה כפולה. אפשר לט-עון, אמנם, כי ע"י יצירת קונוטאציה אחת תוך שימוש באמצעים שונים, נוצר עניין, ואין הרגשת שעמום, העלולה להיווצר בשל שימוש חוזר באותם אלמנ-

חביבות חיוביים, יותר מאשר כלפי חפ-צים גדולים, ודי אם נסתפק בדוגמה של היחס כלפי גורים, כמסמלי מיניאטורה של דמות ההורה הגדולה יותר, והיחס לגורים יהיה חיובי וחביב הרבה יותר מבחינת הרגשות הנוצרים כלפיהם. בדרך כלל אפוא המושג קטן, או הצטיירות של גודל יחסי קטן, גורר יחס חיובי.

משמעות המושג "קטן" מסמלת פע-מים רבות גם הרגשת חוסר ישע (לגבי חיים — כהיפך של דוממים) ומסכנות, הגוררים יחס של חמלה מצד הצופה / הקורא.

רגשות אלו מתעוררים בדוגמאות ה-אלה :

"אחד קטן נשאר בגני" — חוסר ישע, מסכנות — כולם הלכו והוא נשאר, הר-גשה זו מתחזקת גם בעקבות הגרעין "אחד", המציין גורם לא ידוע, סתמי, לא ספציפי.

"אלישבע הקטנה, מה קרה פה מסכ-נה"²⁰ — מודגש גם מהופעת התואר מסכנה, בסוף השורה באופן מפורש, וכן מודגש באמצעות הפעל "להסתתר" שהינו קונוטאטיבי היוצר הרגשת נפח-דוח, חוסר ישע, מסכנות, בנוסף לשם-העצם.

את השימוש היוצר אוירת חביבות אפשר לראות בצירופים :

"יזה הקטן החכם בעולם"²¹ — מושג בעיקר באמצעות התואר השני ברצף, בשל היותו קטן, ובשל היותו חכם.

17. שיר הגדי / הדג הקטן, עמ' 34, והקונר

טאציה מושגת כבר בכותרת.

18. יש לי סוד / גברת עם כלבלב, עמ' 72.

19. שיר הגדי / אצורצו גמדים, עמ' 17.

14. שיר הגדי / יש לי קן מנבעלים, עמ' 15.

15. שיר הגדי / אלישבע מסכנה, עמ' 36, והכר

תרת עצמה עוזרת ליצירת אוירת חמלה.

16. שיר הגדי / שיר הגדי, עמ' 13.

לחניה, כי ראתה בו את המתאר המדויק לרגשותיה כלפי הגמד.

קטנטן — הינה טכניקת הקטנה נר־ספת, באמצעות הכפלת שני העיצורים האחרונים, ובכך יצירת אווירה חיובית וחביבה יותר מהתואר הדנטואטיבי "ק־טן", וכך: "אל תוך העיניים תרד עננה לבנה קטנטנה"¹⁹, "יש לו ילדה קטני־טנת"²⁰ — אמצעי זה ידוע ומוכר בעיקר בצבעים, כאמצעי להפחתת מידת הצבע והפיכתו לעדין יותר.

קט — לתואר זה, נתייחדה תרגשות הגבוהה ביותר, כנראה, בסולם הערכיות הרגשית של משפחת "קטן", וזאת על פי הגרעין אותו היא מלווה "ילדי". המשוררת יוצרת מתח ניוודים ע"י העמדת האב הגבור לעומת הילד הקט, הישן, האב — הגיבור לבלי חת, הער והשומר, והילד הקט, חסר האונים, הישן למעשה בזכות אביו.

בכל השיר מופיעים שני תארים — הקט והבכור, ועליהם מעמיסה המשוררת את כל רגשותיה החמים, רגשות אם לבנה־אוצרה. שני התארים הבוודים מכילים את כל רגשותיה על רקע גבורת האב ופעלו, שהוא קו המסגרת של השיר כולו.

רם — שלוש פעמים נמצא שימוש בתואר זה בשירתה של מרים ילן. בש־תיים מן הפעמים, משמשת המלה "גשר" כגרעין לתואר, ופעם אחת זהו "כיסא", כיסא השמש. בשלושת המקרים מושג אפקט ניכר של הבעת גודל + כבוד והדר.

טים, אך נראה לי, שאין לראות גורם זה כמכריע בענין זה, שכן לשונה של המשוררת עשירה מאד, אך למרות זאת, אין היא נמנעת מנקיטת שם־תואר חוזר, ולעתים אף בחזרה משולשת (ולדוגמה — "לא סולם סתם, כי אם ארד־ארד־ארד")²⁰.

המשוררת משתמשת בתואר "קטון" כמציין עצמים החביבים עליה יותר, ואשר רוצה ליצור אווירת חביבות רבה יותר כלפיהם. אפשר לראות זאת על־פי סדר הופעת התארים בדוגמה זו — הראשון הוא הקטון ואילו השני הוא הקטן. עובדה נוספת המחזקת טענה זו היא מהות הגרעינים אותם מלווה תואר זה — אפו של דני²¹, דני אינו פתי קטון (תיאורו של דני). הפרח הקטן שדני נתן לרותי, הגמד טימפינטון²² שהינו בעל מטען רגשי עמוס וחיובי יותר מ"קטן", ואח"כ, כדי ליצור מסגרת שלמה היא מוסיפה את "קטן". ואפשר לומר יותר מכך: אילו רצתה, באמת, המשוררת רק ליצור חריזה מלאה, הרי שיכלה להשתמש רק בתואר "קטן", אך דבר זה היה פוגע בריתמוס הפנימי של השיר ובזרימתו, שכן היה יוצר חוסר איזון בין — "ואחד קטן (2 מלים) שם יפה לו טימ־פינטון (4 מלים)", או, למשל להשתמש בתואר "קטנטון" המביע אף הוא יתר עומס רגשי מאשר "קטן" (וראה להלן), אך היא משתמשת דווקא ב"קטון", ויש

20. בחלומי / תפלה, עמ' 19.

21. שיר הגוי / בן שנתיים דני, על' 4.

22. (עפ"י הסדר) יש לי סוד / דני נבור עמ' 20

(2א), אצו רצו גמדים, ראה הערה 21.

23. יש לי סוד / יש לי סוד, עמ' 33.

24. יש לי סוד / מכתב, עמ' 71.

קיים היחס האוהד מעריך ומלא כבוד כלפי רב החובל, והמכשיר המסמל אותו — דהיינו — גשר הפיקוד, במקביל ליחס לטייס ולכלי המייצג אותו — המטוס.

בסיטואציה השלישית — "גשר, גשר גא ורס"²⁸ — שוב אין הכוונה לגשר ספציפי, ואפילו לא לגשר המציין את כל גשרי הפיקוד של רבי החובלים, אלא הפעם זהו גשר כללי לגמרי, במשמעותו הכללית ביותר — כל גשר המקשר את שתי גדותיו של יער, הר, פלג וים (עפ"י השיר).

מסייע ביצירת אוירת עוצמה והערצה זו השימוש בתואר "גא", כתואר עוקב ראשון — "גא" כפותח פתח לקראת התואר הכולל יותר "רס".

בסיטואציה זו, ובעקבות הגרעין (השור"נה במקצת מהגרעין הקודם בעיקר במידה מד היציבות) נוספת תחושת יציבות לתור-אר. גא + רס יוצרים אוירה של חוזק ויציבות.

ענקי/י

פעם אחת משתמשת המשוררת בתואר "ענקי" וזאת כאשר השימוש הוא ביחיד זכר: "הביטו! תותח! כל-כך ענקי"²⁹... ודווקא בסיטואציה זו, יש לשים לב כי הדרך — מישלב ילדותי, אך שימוש זה תורם ליצירת אוירת מימד של עצמה, שאיננו נתפס במערכת הגודל היחסית של הילד.

תוספת גורם ההתלהבות המוצג ע"י

קונוטאציה זו מושגת למעשה כבר מעצם השימוש בתואר זה, שפירושו "גבוה, נישא"³⁰ ואשר רומז בעקיפין גם לאל, בשמשו כינוי לו, אך גם במקרה זה מתוספת קונוטאציה חיובית והרגשת כבוד ועוצמה הן בשל הגרעין המתואר, והן בשל האוירה הכללית הנוצרת במשפט, בעיקר בעקבות נושא המשפט:

"יורד השמש מכסאו הרם"³¹.

תואר מתאים יותר לתאור השמש לא יכלה המשוררת לבחור: צירוף של כבוד, הערצה, עוצמה והדר, עם מטען רגשי כבד של יראה = פחד + כבוד.

"ורב חובל זקוף על גשר רס"³² — גם כאן תורמים הנושא (רב חובל) + התואר (זקוף) רבות לסיטואציה החיובית המתלוות לתואר "רס".

הן רב החובל והן התואר "רס" אינם מציינים פרטים מסויימים, אלא הינם תיאורי סוג, כמייצג המין כולו, זוהי גם הסיבה שאין רב-חובל מידוע. מאחר והסיטואציה היא סוגית, גם על הגשר להיות מעין סוגי, ולא לציינ גשר פרטי, ספציפי אחד, וזוהי הסיבה שהוא מתואר בתואר "עמוס" זה, שכן רב החובל מעל גשר זה צופה על כל העולם, הוא אינו בתפיסת ידו של כל אחד, אלא הוא אחד כמייצג הרבים. גם בסיטואציה זו קיים יחס חזק של הערצה וכבוד: רב החובל משקף דמות נערצת בעולם הילדים, בדיוק כשם שדמות הטייס משקפת דמות נערצת (והטייס נזכר בבית הקודם), ולכן

25. המילון — עמ' 2527, ערך רס.

26. יש לי סוד / עת גור נרדם, עמ' 11.

27. יש לי סוד / עת גור נרדם, עמ' 14.

29. בחלומי / הקטר, עמ' 57.

28. בחלומי / גשר של ניר, עמ' 52.

ממישלב שפה גבוה יחסית למישלב הש-
פה (ילדותי) התואם את הקבוצה אליו
מופנה השיר, אך מגמה ידועה היא
אצל מרים ילן — העשרת לשונו של
הילדינו.

במקרה זה, אנו רואים שאין הצטרפות
של קונוטאציה חיובית או שלילית לתו-
אר, וזהו ציון גודל בלבד, אלא שהגודל
הינו מעבר לתפיסתו של הילד — כל דבר
שאין הוא יכול להקיף בידיו או בעיניו,
מסמל לנביו שיא גודל חדש, והוא מציין
אותו בתואר "ענק/י". למעשה ע"י ציונו
של התואר כ"שיא" שאין גדול הימנו,
הרי שיש לציין שהוא מאבד מעט מיח-
סיותו, שכן קצהו העליון ידוע, ונותר
רק המרווח בין השיא לפחות ממנו (שגם
בו נותר עוד כר פעולה נרחב), אך למ-
עשה, גם נקודת שיא זו אינה מוחלטת,
ואף היא יחסית, שכן אם אין הילד יכול
לקבוע בודאות את יחסיות הגודל — כי
אין הגודל נתפס במוחו — הרי שהיח-
סיות נשארת גמישה. לילד יש תחושה
של יחסי גודל, והוא מתאים יחסים אלו
לשפתו. בכל האלמנטים האלה עשתה
המשוררת שימוש יפה, ובבדיקה שערכתי
בכל שמות התואר בשירתה הועלו מסק-
נות דומות.

31. השווה: לכל שיר יש שם, פרק ה, 2.

עמ' 56—61.

סימני הקריאה (i) ואמצעי הביטוי לחי-
זוק — כל-כך, מוסיפים לתחושת המש-
לב הילדותי, אך מבהירים גם את חוסר
יכולתו של הילד לתפוס את מהות גודלו
של התותח, ונוצר הרושם, כאילו הילד
משתמש במושג המציין את שיא הסקא-
לה, תיאור הגודל "הגדול" ביותר, שאין
למעלה הימנו.

שני הגרעינים המתוארים בשלש סי-
טואציות אלו הינם התותח (פעמיים)
והצבים. התותח, המאופיין בלשון מישלב
ילדותית, מופיע בלווי אותו תואר, אך
ב"שינוי אדרת" של הגרעין, "בריה",
כמציין עצם שאינו ברור טיבו. שימוש
זה מוזר, שכן ללא ספק מלה זו הינה
במישלב גבוה הרבה יותר, וספק אם הילד
מבין את מהותה. יתכן שזהו אמצעי
נוסף להגביר את סקרנותו של הילד —
הוא שומע על "משהו" בעל מימדים
עצומים, אך אינו מזהה את העצם, וב-
ודאי שאינו יכול לזהות ולהעריך את
גודלו, היקפו ומימדיו.

"צבים ענקים" — "ולראות איך צבים
ענקים שם שטים" — מופיע בסיטור
אציה המורכבת כולה מלשון הילדים,
ובמישלב ילדותי, ולכן אין פלא שהתואר
מופיע בשיר זה. יש לציין כי גם בשיר
זה קיימים מעט מושגים הלקוחים

30. בחלומי / מפני ש... עמ' 45.